

Hollands buitenleven in de zeventiende eeuw

deel 2 De wassende stroom hofdichten

Kees Schmidt

De toenemende populariteit van buitenplaatsen ten tijde van de Republiek ging gepaard met de opkomst van een genre gedichten, waarin de "lof des gelucsalighen ende gherustmoedighen landlevens" gezongen werd: de hofdichten (1). De eerste in het Nederlands geschreven exemplaren van deze dichtsoort dagtekenen van het begin der 17de eeuw. Sedertdien kwam er een stroom hofdichten op gang die bleef aanhouden tot het einde der 18de eeuw (2). In deze poëzie gaf de bezitter van een buiten of een lofdichter die enige tijd gastvrijheid had genoten bij een "heerschap", een meer of minder preciese beschrijving van de "hof", op een manier die de functies van de hofstede voor de bezitter duidelijk doet uitkomen. Deze gedichten beschrijven een geïdealiseerde vorm van landleven en de lezer doet er daarom goed aan om de waarschuwende woorden van Constantijn Huygens, eigenaar van een buitenplaats te Voorburg en autobiografisch hofdichter, tegen een naturalistische interpretatie van deze poëzie ter harte te nemen, immers:

..... Soo gaet het met de pen,
De Rym-pen: want sy lieght ten deele van gewen,
Ten deelen om de kunst: en die de waarheid soecken
In 't loss aensienelick van wel-gerymde Boecken,
Zijn even verr van 't pad als die den wilden aerd
Van 't weelderigh pinceel aenvaerden voor een' Caert.
Leest met voorsichtigheid wat Dichters van haer geven;
'T is rouw' Land-metery, daer staet geen passer neven (3).

De hofdichten laten zien wat door de burgerlijke elite van die dagen deftig en respectabel werd geacht en alleen al daarom vormen zij een niet te verwaarlozen bron van sociologisch inzicht.

1. De kenmerken van het Nederlandse hofdicht

Van Veen heeft in zijn dissertatie waarin hij negentig hofdichten van Nederlandse origine behandelt, deze poëzie als typisch didactisch gekenschetst: zij onderwijzen de lezer over de topografie van een bepaalde buitenplaats, de beginselen der tuinbouw en de juiste levenswijze (Van Veen, 1960, p. 224). Geheel volgens het bekende Horatiaanse motto wordt in deze gedichten het nuttige met het aangename verenigd, "ter lering ende vermaeck".

De hofdichters geven een uitvoerige, haast inventariserende beschrijving van alles wat in de hof aanwezig is. Moestuin, boomgaard, bloem- en kruidhof, praktisch niets ontsnapt aan een uitvoerige behandeling.

"Uitheemse planten en dieren worden met trots genoemd, maar ook de gewone appels en peren, bietjes, kolen, rozen en goudbloemen, eenden en kippen worden met aandacht bekeken", aldus Van Veen (o.c., p. 116). Hij meldt verder dat "slechts wat tot het onkruid gerekend moet worden, wat nutteloos is voor de menselijke maatschappij, deelt niet in des dichters welwillende aandacht" (o.c., p. 117).

Niet alleen de gewassen en dieren, maar ook de vooral in de 18de eeuw populaire beelden en vazen, grot- en waterwerken, koepels en berceaux, sterrebossen en doolhoven worden uitvoerig beschreven (4). Merkwaardigerwijs wordt over het huis bijna niets medegedeeld, een omstandigheid die Van Veen toeschrijft aan de oriëntatie van deze dichters op de Romeinse scriptores rei rusticae (5). Soms wordt het huis toch betreden, maar dan uitsluitend om de bibliotheek, de kunst-, mineralen- of schelpverzameling te beschrijven of de lezer te laten genieten van het fraaie uitzicht uit een der ramen.

Naast deze vaak zeer uitvoerige topografische informatie, waarbij de dichters tuinbouwkundige adviezen niet schuwen, wordt ook verhaald wat de bezitter van een buitenplaats zoal uitvoert of geacht wordt uit te voeren. Activiteiten als kweken, planten, oogsten, mesten en bovenal het oculeren staan in hoog aanzien en ook het ontginnen van

"woeste" grond wordt als een bijzonder nobele deugd aangeprezen. Zo complimenteert de gewezen raadpensionaris van Holland, Jacob Cats, die zich er op beroemt zijn Sorghvliet op dorre duingrond te hebben aangelegd, zich zelf in de volgende dichtregels:

Om van een vluchtigh sant te maken vaster gront.
Indien er veel als ick tot desen handel gingen,
En maeckten vruchtbaer landt van ongebaende klingen,
Het sou niet dienstighzyn slechts vooreen mensch alleen,
Maer 't sou aen 't Vaderlant oock baten in 't gemeen.
Als iemant gorssen dijckt, zeedriftigh van te voeren,
En brengt se tot de dracht van saet of edel kooren,
Dat is een nut bedrijf, dat yeder welbehaeght,
Om dat een soute gront, nu soete vruchten draeght (6).

Toch was het ideaal niet om als een eenvoudige boer te leven. Steeds weer benadrukken de hof-dichters het belang van een goede bibliotheek op de buitenplaats en van gesprekken met geleetterde vrienden over kunsten en wetenschappen. Alleen al de talrijke citaten van Griekse en Latijnse auteurs waarmee de hofdichten zijn opgesierd, wijzen op het geleerde karakter van deze dichtsoort. Van Veen schrijft: "Het buitenhuisje is vaak het koepeltje der muzen. De autobiografische hof-dichters vertellen uitvoerig over hun litteraire bezigheden, de lofdichters verzuimen niet deze hun mecenas als bijzondere deugden toe te rekenen" (o.c., p. 119). Ook bij Cats zijn tuinbouw en boeken de ingrediënten van een volmaakt buitenleven:

Het is van oudts gemerckt, dat veel geleerde luyden,
Vernamen soet vermaeck omtrent de groene kruyden,
Een boeck-kas op een Hoef, dat is een lustigh dingh,
Geen peerel voeght so wel oock in een gouden ringh.
Nu door het velt te gaen, dan weder in de boecken,
Den aert van alle dingh te mogen ondersoecken,
En Godt daer in te sien (7).

Telkens weer wordt het postulaat der geleerdheid gesteld. Veel hofdichten bevatten naast de verplichte citaten uit de literatuur van de klassieke oudheid, uitweidingen over onderwerpen uit de bijbelse en vaderlandse geschiedenis.

Met de laatste dichtregel uit het bovenstaande citaat van Cats komen we bij de derde didactische

functie van het hofdicht: de religieuze en zedelijke lering. De natuur wordt opgevat als een openbaring Gods. Evenals de bijbel is de natuur een boek waaruit men kan leren wat te doen om een vroom en verstandig leven op aarde te leiden en het eeuwige heil te verwerven. Het nietige in de natuur, een mier of een slak, herinnert de hofdichter aan zijn plaats in Gods schepping en de afwisseling der seizoenen geeft aanleiding tot overpeinzingen over 's mensens vergankelijkheid. Constantijn Huygens deelt in zijn hofdicht mede dat het hem erop aankomt:

Uyt dingetjens van niet, uyt ongeachte stoff
Te suygen 's schepsels nutt, te tuygen 's Scheppers
lof (8).

Zoals uit bovenstaande regels blijkt, gaat deze emblematische zienswijze hand in hand met een opvallende nadruk op het materiële nut van de natuur. De natuur moet dienstbaar gemaakt worden aan de mens en voor zover dat gebeurd is, is zij aangenaam. Bomen dienen de bezitter van een buitenplaats, omdat zij koelte en schaduw geven in lange, hete zomers en luwte in tijden van storm en regen. Zij dienen de mensheid tot bouw materiaal en brandstof en daarom bekijkt de hofdichter ze met welgevallen. Als de dichter langs zijn vijver wandelt, denkt hij watertandend aan de vissen die hem tot avondmaal zullen strekken: in gedachten ziet hij ze al smoren in de wellende boter in de braadpan (Van Veen, 1960, p. 32). Lukas Rotgans nodigt zijn vriend uit om eens een bezoek te brengen aan zijn hofstede. Het zal hem daar aan niets ontbreken, immers:

Wy wachten overvloedt van applen, rype peeren,
Meloenen, die den disch, als Goden banketteeren,
Versieren, onder 't glas in bakken uitgebroeit.
Wy melken vetten room, die uit den uijer vloeit.
Gy kunt in 't slaapvertrek gerust en stil vernachten.
Ik zal het beste lam uit onze kudde slagten,
En snoeken, blank van buik, of baarzen, hart en zoet,
Met net en angelroë verschalken in den vloedt.
Ai kom, ... (9).

Een dergelijk samengaan van "verheven" godsdienstige lering en "platvloerse" vraatzucht, heel normaal in de 17de-eeuwse literatuur, verbaast de

20ste -eeuwse lezer, gewend als hij is aan de afstand tussen het "geestelijke" en het "materiële" (10). De onpoëtische, bijna triviale manier waarop de hofdichters de natuur beschrijven, kan bij de hedendaagse lezer "een schok der niet-herkenning" te weeg brengen (11). Ook Van Veen geeft uiting aan zijn geamuseerde verwondering, wanneer hij schrijft over een gedicht van Jacob van Zevecote, "een geleerde spruit uit een Gents patriciërs-geslacht": "Het is niets bijzonders, dat een 17de-eeuwse dichter de eenvoud van het landelijke leven aanprijst; maar dat een man van maatschappelijke en geleerde standing in overigens hooggestemde liefdespoëzie een beeld van aardse gelukzaligheid oproepend dit zo nadrukkelijk stoffeert met uien, bieten en andijvie, is op zijn minst opvallend" (o.c., p. 24). Van Veen verklaart zijn verwondering als volgt: "De Romantiek heeft zich als een kleurenfilter tussen de tijd van het hofdicht en de moderne beschouwer geschoven. Onze opvattingen en gevoelens zijn mede daardoor bepaald en het is nu moeilijk oprechte belangstelling te koesteren voor poëzie, welke met grote uitvoerigheid het enten, het bemesten van gronden en de smaak van de roomse boon beschrijft" (o.c., p. 5).

Hoewel treffend geformuleerd, is deze verklaring sociologisch gezien niet bevredigend. Waarom waren deze hofdichters niet "romantisch"? (12). Hoe komt het dat zij geen discrepantie voelden tussen het "geestelijke" en het "materiële"? Om deze vragen te beantwoorden zullen we nader in moeten gaan op de maatschappelijke positie van de hofdichters en hun publiek. Bovendien kan een vergelijking met de pastorale- of herdersliteratuur, die immers terzelfder tijd populair was en wél uitgesproken "romantische" trekken vertoonde, ons inzicht in deze kwesties ten goede komen (13).

2. Hofdicht en pastorale: de schrijvers en hun publiek

Het hoofdthema van de hofdichten wordt, evenals in de pastorale literatuur, gevormd door de "lof des gelucsalighen ende gherustmoedighen land-levens", dat tegenover de verdorvenheid van het stadsleven wordt gesteld. In de stad heerst hovaardij, spilzucht, jaloezie, oneerlijkheid en alles wat maar

verwerpelijk geacht wordt. Daar bevindt zich het hof waar intriges en vleierij hoogtij vieren, daar wordt men achter de broek gezeten door corrupte gerechtsdienaren die eerder geslepen kooplieden dan oprechte bewakers der gerechtigheid zijn.

Daar tegenover staat het leven op het land waar vrede, eenvoud en oprechtheid heersen en waar men zich in alle rust kan wijden aan eerbare bezigheden als studeren en tuinieren. Alles wat de gemoeidrust in de weg staat - ook de zeevaart wordt als zodanig aangemerkt - is de hofdichters een gruwel. In beide genres wordt het urbane ideaal van het "vivre plus doucement et sans contrainte" hartstochtelijk beleden, zij het in verschillende vorm en toonzetting (14).

Herders komen in het hofdicht zelden voor en "als men eens iets over schapen leest, dan zijn het de leveranciers van wol en vlees, niet de lievelingsdiertjes van Marie-Antoinette" (Van Veen, 1960, p. 120). In de hofdichten treft de realistische toon: er wordt tuinwerk verricht en de methodes en de resultaten van die arbeid worden uitvoerig uit de doeken gedaan. De hofdichters geven gedetailleerde informatie over de grondsoorten, de waterstand en de kwaliteit van het gras en andere gewassen op de buitenplaats, terwijl de pastorale zich afspeelt in een "onwezenlijk, decorachtig ideaal landschap" (ibidem). De pastorale kent alleen het schone jaargetijde; in de hofdichten is sprake van de gebruikelijke vier seizoenen. Centraal in de pastorale literatuur staat de liefdesgeschiedenis van twee jonge, ongehuwde mensen; in het hofdicht ontmoeten we het "ideaal van het trouwe en gezonde huwelijksleven, het vaderschap en het moederschap, de kameraadschap van man en vrouw en de wederzijdse ondersteuning in de plichten, die het beheer van het bezit oplegt" (ibidem). Tenslotte speelt de religie in tegenstelling tot in de pastorale in de hofdichten een vooraanstaande rol.

In zijn studie over de hofsamenleving heeft Elias een sociologische interpretatie gegeven van de herdersroman *L'Astrée* van Honoré d'Urfé, een van de populairste producten uit de hoofdpastorale traditie in het Frankrijk van de 17de eeuw. Deze

pastorale traditie kenschetst hij als een vroege uiting van aristocratische romantiek, die haar oorsprong vond in de Italiaanse en Franse hofsamenlevingen van de renaissance. In deze herdersliteratuur komt het verlangen van een voor hun prestige- en machtskansen aan het hof gekluisterde adel naar het vrije, ongebonden leven op het land tot uitdrukking. Het "romantische" van deze literatuur zit in de idealisering van het verleden: "Es gehört (...) zu den Zentralsymptomen romantischer Einstellungen und Ideale, dass ihre Vertreter die Gegenwart nur als Verschlechterung im Lichte der besseren Vergangenheit sehen und die Zukunft (...) nur als Wiederherstellung der besseren, der reineren, der idealisierten Vergangenheit" (Elias, 1969, p. 331). Het verleden wordt gezien in "das Licht einer Sehnsucht, die unauslebbar, eines Ideals, das unerreichbar, einer Liebe, die unerfüllbar ist (...)" (o.c. p. 333).

De verbeeldingswereld van de pastorale correspondeerde met de ervaringen van de "middengroepen" van de Franse hofadel, waartoe ook Honoré d'Urfé behoorde. Aanvankelijk waren het de ervaringen van hen, die het adellijk landleven nog zelf gekend hadden, maar die in het proces van toenemende centralisering en verhoofsing voor de keuze stonden om ofwel een pover en onaanzienlijk leven als landedelman te continueren, ofwel deel te hebben aan de pracht en praal van het Parijse hofleven, waardoor hun kansen op macht en prestige aanzienlijk zouden stijgen. Het is niet verwonderlijk dat velen van de provinciale adel, die in een proces van verarming terecht gekomen waren en waarden als eer en aanzien hoog in hun vaandel hadden geschreven, kozen voor een leven als hoveling. Het hofleven werd gekenmerkt door een strikte regulering en stilering van de omgangsvormen en de hiervoor benodigde zelfbeheersing viel velen zwaar en deed hen verlangen naar het vroegere, ongebonden leven op het land.

In de vroege fase van de verhoofsing correspondeerde het verlangen naar het land nog met een werkelijke ervaring - de eerste generatie hovelingen had immers het landleven nog zelf gekend - maar de latere generaties waren al zo doortrokken

van de hoofse civilisatie, dat het beeld van het leven op het land steeds irreëler trekken ging vertonen:

"Die Vergangenheit nahm den Charakter eines Traumbildes an. Das Landleben wurde zum Symbol der verlorenen Unschuld, der ungebundeneren Einfachheit und Natürlichkeit; es wurde zum Gegenbild des hofisch-städtischen Lebens mit seiner grösseren Gebundenheit, seinen komplizierteren hierarchischen Zwängen und seinen stärkeren Anforderungen an die Selbstkontrolle des einzelnen Menschen" (o.c., p. 322).

De personages van de pastorale literatuur vertoonden geen enkele gelijkenis met de werkelijke herders en herderinnen, die een verre van comfortabel bestaan leidden - het waren verklede adellijke dames en heren.

Trouwens, een realistische beschrijving van het boeren- en herdersleven werd in de loop van de 17de eeuw door de volkomen hoofs geworden adel als pijnlijk en niet gepast ervaren, een ontwikkeling die samenhangt met het sluiten van de rijen voor nieuwkomers van de landadel (15).

Het dilemma van de hofadel komt in de pastorale idylle duidelijk aan het licht: het is "das Dilemma gehobener Schichten, die zwar an ihren Ketten rütteln, die sie aber nicht abschütteln können, ohne zugleich die gesamte gesellschaftliche Ordnung, die ihnen ihre gehobene, ihre privilegierte Position sichert, und damit also die Grundlagen ihrer eigenen gesellschaftlichen Werthaltungen und Sinngebungen, aufs Spiel zu setzen" (o.c., p. 332). Daarom was de oppositie die de middengroepen van de adel middels de herdersliteratuur voerden tegen de hoogste echelons van de hofadel en de koning slechts symbolisch en verhuld.

Het illusoire karakter van de pastorale berust hierop:

"dass ihre Vertreter zwar ein dem hofisch-aristokratischen Leben entgegengesetztes einfaches und natürliches Hirtendasein führen möchten, aber sich zugleich alle Verfeinerungen des menschlichen Umgangs und besonders der Liebe, die sie als zivilisierte Aristokraten von den rohen unzivilisierten Hirten unterscheiden, bewahren möchten" (o.c., p. 390).

Het navrante is juist dat in de herdersromantiek "Menschen versuchen zivilisatorischen Zwängen zu entgehen und es nicht können, weil diese Zwänge Teil ihrer selbst sind" (ibidem).

Deze het hofleven typerende problematiek was de Republiek van de 17de eeuw wezensvreemd. De Republiek der Zeven Verenigde Provinciën was geen hofsamenleving en de mensen die hier de dienst uitmaakten, waren geen hoofse aristocraten, maar uit koopmanskringen voortgekomen regenten. Weliswaar waren er tendensen tot de vorming van "gute Gesellschaften" in 's-Gravenhage en Amsterdam, maar de leden daarvan waren niet zo volkomen van elkaar afhankelijk als de hovelingen te Versailles (16).

De Nederlandse hofdichters waren autobiograaf of lofdichter. Het geleerde karakter van het hof-dicht en van het daarin beleden ideaal gevoegd bij de gebondenheid aan een buitenplaats impliceren, dat deze poëzie door en voor de welgestelden en ontwikkelden van de samenleving der Republiek geschreven werd - het was een genre voor de elite. Onder de autobiografische hofdichters vinden we hoge functionarissen als Constantijn Huygens, Jacob Cats, Jan Six en Balthazar Huydecoper, hoogleraren als David Jacob van Lennep en Pieter Burman, kooplieden als Hendrik Laurensz. Spieghel, Everhart Meyster en Willem van der Pot. De lofdichters droegen hun werk op aan vooraanstaande regenten en kooplieden als Joan Huydecoper, Jacob Hinloopen, Lucas Bruining, Cornelis van Blyenburch etc. De meeste hofdichters hadden een universitaire opleiding genoten en dat betekende in die dagen dat zij een uitgebreide humanistische scholing hadden ontvangen. Dichten was destijds in tegenstelling tot schilderen een geleerde bezigheid (Price, 1974, p. 85 e.v.).

De Republiek was geen hofsamenleving en dat wil zeggen dat er geen toonaangevend "centre du bon goût" was, waaromheen het kunstleven floreerde. Het stadhouderslijk hof te 's-Gravenhage was vergeleken met de buitenlandse hoven klein en onaanzienlijk. De macht was in handen van de stedelijke overheden en hun afgezanten naar de gewestelijke vergaderingen.

De autobiografische hofdichters en de overige be-

zitters van buitenplaatsen behoorden niet tot een groep die, gekluisterd aan het hof, weemoedig terugverlangde naar een vroeger, ongebonden leven als landedelman. Zij stonden op het toppunt van rijkdom en aanzien, wat zij mede in hun buitenplaatsen tot uitdrukking brachten. Zij waren om zo te zeggen net landedelman geworden, zij het op Hollandse schaal.

De elite van de samenleving der 17de-eeuwse Republiek was grotendeels afkomstig uit burgerlijke milieus waar vlijt, zuinigheid en nuchterheid hoog genoteerd stonden. Vaak oefenden zij, zeker in de 17de eeuw, naast hun regentenfunctie nog een beroep uit.

Hoewel het bezit van een buitenplaats en de overige aristocratische attributen symptomen waren van een langzaam veranderende levensstijl, heeft deze aristocratisering niet de vorm van een verhoofsing aangenomen. De voor het hof typische sociale dwangen, die alle levensuitingen beheersten, waren in de gedecentraliseerde Republiek afwezig.

De hofdichten zijn evenwel geen specifiek Nederlands genre. Zij horen thuis in de brede Europese traditie van de zogenaamde georgische literatuur, waarin, geïnspireerd door Hesiodus, Vergilius en de Latijnse scriptores rei rusticae, lering werd verschaft over landbouw, veeteelt, tuinaanleg, druivenbouw, jacht, kortom over alle mogelijke aspecten van het landleven (Van Veen, 1960, p. 127 e.v.). Deze georgische traditie is met de opkomst van de villacultuur in Italië gedurende de 15de en 16de eeuw weer populair geworden en heeft in de Europese literatuur als evenknie van de pastorale een belangrijke rol gespeeld (17). Het hofdicht is een beperkte variant van deze georgische literatuur. Alleen de tuin behoefde bezongen te worden, omdat de Nederlandse bezitters van buitenplaatsen in het algemeen geen pure grootgrondbezitters waren, die uitsluitend leefden van de opbrengsten van hun land. Zij bleven stedelingen die op het land in de eerste plaats rust en ontspanning zochten.

Hoewel het hofdicht dus geïmporteerd werd, is het toch typerend dat het juist deze dichtsoort was, die de Hollandse deftigheid het meest aansprak.

Juist dit "platvloerse" genre achtten zij het meest geschikt voor het bezingen van hun buitenplaatsen. Kennelijk viel de realistische toon, de nadruk op noeste lichamelijke en geestelijke arbeid, de godsdienstige en zedelijke lering, de utilitaristische natuurbeschouwing en het familie-ideaal hier in betere aarde dan de wat onwerkelijke en romantische pastorale die met een geheel andere ervaringswereld correspondeerde (18). Deze indruk wordt nog versterkt, wanneer men het karakter van de in de Republiek geschreven pastorale literatuur onder de loupe neemt.

Dit literaire genre werd in de Republiek wel degelijk beoefend, zij het op een naar hoofse maatstaven enigszins vreemde manier. De herdersromans of "Arcadia's" ondergingen hier een typerende gedaanteverwisseling: het waren niet zozeer galante liefdesromans, als wel verslagen van speelreisjes van deftige dames en heren, voorzien van fraaie herdersnamen (Te Winkel, 1924, 11, p. 298). Deze Arcadia's bevatten uitvoerige beschrijvingen van de plaatsen die aangedaan werden en hun geschiedenis. Over van Heemskercks *Batavische Arcadia* (1647), de eerste poging tot een Hollandse herdersroman, deelt Te Winkel mede: "Eigenlijk heeft Heemskerk's werk van een herdersroman niets anders dan de titel, de betiteling der optredende personen als herders en herderinnen en de afwisseling van het proza door liedjes en kleine gedichtjes. Het is niet eens een roman(...)" (o.c., p. 297). Hij spreekt in dit verband van een "zwaar, bijna wetenschappelijk karakter", "verre van uitspanningslectuur" en een "handboek van geschiedenis, oudheidkunde en rechtsgeleerdheid" (ibidem). Dit didactische en geleerde karakter bleef de Arcadia hier tot in de 18de eeuw kenmerken: de Franse "esprit" werd tot zwaarwichtige geleerdheid.

Herdersspelen zijn in de Republiek nooit populair geweest. Pastorale drama's werden opgevrolijkt met kluchten die langzamerhand de hoofdschotel van de avond gingen vormen (Prinsen, 1934, p. 76 e.v.; p. 326). Vandaar dat dit genre in de Hollandse literatuur maar weinig beoefenaren vond (Te Winkel, 1924, 1, p. 157). Herderszangen werden in de 17de en vooral 18de eeuw veel geschreven, maar hun "realistisch" karakter is opvallend: de hollandse

boeren en boerinnen, bruiloften en partijen zijn duidelijk herkenbaar (Prinsen, 1934, p. 71; p. 327).

Overigens werden de buitenlandse herdersromans en herdersspelen wel gelezen en vertaald. Zo vertaalde van Heemskerck gedeelten van *L'Astrée* en Huygens enige fragmenten uit de *Pastor Fido* van Battista Guarini (o.c., p. 120; p. 125). Het blijft niettemin opvallend dat werken van dit kaliber in de Republiek nooit geschreven zijn (19). De voedingsbodem voor een dergelijke, idyllisch-galante literatuur ontbrak in deze koopmansrepubliek. Niettemin is er tegen het einde der 17de en in de eerste helft der 18de eeuw een toenemende belangstelling voor de pastorale en een afnemend realisme in de hofdichten te bespeuren (Prinsen, 1934, p. 326; Van Veen, 1960, p. 220). Deze ontwikkeling loopt geheel parallel aan de toenemende aristocratisering en verfransing van de burgerlijke elite in die periode: de hoofse standaarden van goede smaak geraakten ook hier steeds meer "ingeburgerd".

3. De functies van de hofdichten

Voor een analyse van de functies van de hofdichten is het onderscheid tussen lofdichters en autobiografen van belang. De lofdichters gaven door middel van een hofdicht blijk van hun dankbaarheid voor de genoten gastvrijheid op een hofstede. Sommigen probeerden langs deze weg het patronaat van een bemiddeld bezitter van een buitenplaats te verwerven: soms ontbreekt een duidelijke bedelarij om geld niet (Van Veen, 1960, p. 55). Het "heerschap" zag door zo'n hofdicht zich zelf en zijn buitenverblijf luister bijgezet - de lofdichters plachten immers hoog op te geven van de kunstzin en eruditie van hun mecenas - en kon voortaan gelden als een beschermer der kunsten.

De autobiografische hofdichters propageerden in hun gedichten hun deftig ideaal: niet alleen gaven zij lering hoe een buitenplaats er uit diende te zien, maar vooral ook welk soort gedrag in overeenstemming was met de waardigheid van een dergelijk bezit. Een hofdicht gaf cachet aan een buitenplaats. Het feit dat hoogwaardigheidsbekleders en vooraanstaande dichters als Cats en Huygens hun ideaal in

deze vorm propageerden, is zonder twijfel van betekenis geweest voor de populariteit en standing van de hofdichten. Maar deze gedichten hadden ook een legitimerende functie.

Het is opvallend dat mensen als Cats en Huygens bladzijden lang uitweiden over de legitimiteit van dit voor hen kennelijk toch enigszins frivole bezit. Cats geeft een lange lijst van illustere personen die ook het buitenleven beminden, om te bewijzen dat zijn ideaal zo gek nog niet is. Zelfs Jezus Christus wordt als een liefhebber van het landleven ten tonele gevoerd:

Wat segh ick? Christus selfs, Gods beelt, en eygen wesen,
Heeft 't lant en lantbedrijf geduurigh hoogh gepresen.
Wat heeft hy niet ontleent van kruyt en boomgewas,
Als hy het sondigh volck van hare quael genas? (20).

Christus' liefde voor het buitenleven ging zó ver, dat hij na zijn dood in een tuin begraven wilde worden (!) en is de menselijke geschiedenis niet in een hof begonnen?

Gods Zoon wild' in een Hof als doot begraven wesen,
Gods Zoon is in een Hof met segen opgeresen;
En wat tot onsen troost kan worden overdacht,
Is in een groenen Hof ten vollen uytgewracht ...
De mensch heeft in een Hof sijn eersten gront genomen,
En van dien eersten mensch is alle vleesch gekomen;
't En is dan geensins vreemt dat schier een yder mensch,
Vint in een lustigh hof vermaecken herten wensch (21)

De apologie van Constantijn Huygens is subtieler van aard. In zijn hofdicht laat hij ons weten dat hij, wanneer hij op Hofwyck verblijft, graag een praatje maakt met de voorbijvarende schippers op de Vliet of heimelijk luistert naar de conversatie van de passagiers op de trekschuit of van de passanten op de weg die zijn landgoed doorsnijdt. Voor deze laatste activiteit kiest hij een strategische positie: hij verschuilt zich in een van zijn prieeltjes langs de weg of tussen de bomen langs de Vliet en daar ligt hij dan "als gestorven" te luisteren naar het oordeel dat over Hofwyck en diens bezitter wordt uitgesproken. Soms is het niet mals wat hij te horen krijgt. Zo laat hij een "kakelaer" op de trekschuit verontwaardigd uitroepen:

"Wel hey, wat's hier weer nieuws? sal 't noyt geen
einde wesen,
Alweer een nieu Casteel in eenen nacht geresen!
'K schick endelick de Vliet sal worden tot een' straet;
Den Haegh sal metter tijd niet weten waer hy staet,
Te Voorburg of aen duyn: siet die verweende gecken,
Sy walghen vande Stadt; den Haegh en kan niet strecken,
De straten zijn te nauw, de wandelingh te kort;
De Coets moet ruymmer gaen: wat Duyvel of haer schort?
(.....) 'k magh heughen dat die Wey
Voll klare Klaver stond, voll vette beesten ley;
Nu is 't een Hoff, quansuys, een Hofwyck: wel waerachtig,
Wy moeten inden grond, het volckje wordt te pragtigh.
Sy schrapen 't goed by een, slinx of rechts, 't scheelt
haer niet;
En vallen dan aen 't werck van pijppjens in het riet.
Bedenckt eens wat'er geldsaen sulcke rasery gaet..."
(22).

Deze verbolgen spreker verwijt het prachtlievende
"volckje" verspilling van geld en kostbare grond,
verwaandheid en op twijfelachtige manier verworven
rijkdom, maar Huygens laat ook een sympathiserende
reiziger aan het woord komen:

"..... de Man die Hofwyck stichtten
Heeft wijsselick gedaen; hy most sijn hert verlichten
Van langer slaverny, hy heeft'er voor geploeght,
En, als hy ploegende sijn' Vorsten hadd vernoecht,
En 't Vaderland voldae; en niemand uytgesopen,
En niemands voordelen met listen onderkropen,
Den Vromen voorgestaen, beschoncken en gevoedt,
Den boosen 't hoofd gebo'en, een Christelick gemoed
In 't Christeloos gewoel van Haegh en Hof behouden,
Wat lighter yemand aen, of hy een Hofje bouden,
En besighden een deel van onbesproken winst
Tot onverboden vreughd; om nu en dan voor ' minst
Een Haventjen vertrecks uyt Hoofs gewoel en winden
Voor heul en adem-tocht van ziel en lijf te vinden,
En smaken 't onderscheid van ruymt en van gedrangh?"
(23).

Huygens meent dat hij aan de door deze spreker ge-
stelde voorwaarden glansrijk kan voldoen en voegt
er nog aan toe dat, als zijn criticasters zouden
weten wat er "achter de gordijn van 't aensien
hinckt of stinckt" en hoe melancholiek een deugd-
zaam man daarvan kan worden, zij hun onbarmhartige

oordeel wel zouden terugnemen en hem zijn "Haventjen vertrecks" gunnen.

Maar niet alleen deze expliciet rechtvaardigende passages, het gehele hofdicht draagt een legitiemerend karakter. De hofdichters doen het voorkomen alsof zij in hoogsteigen persoon noeste tuinarbeid verrichten. Cats beweert zijn buiten zêlf op "woeste" grond te hebben aangelegd en hij vindt dat, zoals we zagen, een complimentje waard. Maar nader onderzoek heeft geleerd dat de grond waarop Sorghvliet werd aangelegd alles behalve onvruchtbaar was (Goekoop, 1953, p. 3 e.v.). Huygens heeft het erover dat hij een "huysje" getimmerd heeft en dat hij zelf met de schop in de hand zijn "bergh" in zijn "bosch" heeft opgeworpen, maar deze beweringen moeten stellig niet letterlijk genomen worden. Cats en Huygens beschikten over tuinknechten en het zijn deze geweest die het zware werk verrichtten (24). Steeds is er de neiging om de buitenplaats als slechts een bescheiden optrekje af te schilderen. Zo laat Huygens een tegenstander van buitenplaatsen verontwaardigd uitroepen:

"..... en, seghtmend'r wat teghen,
'T heet maer een Weuninckje, een huysjen uyt den reghen"
(25).

En Cats bezat in Sorghvliet slechts "een hoopjen zandts, met meyen nu bestreken (...)" (Goekoop, 1953, p. 4).

De hofdichten moesten getuigen van de vlijt en wijsheid van de hoogwaardigheidsbekleders die zich de luxe van een buitenverblijf permitteerden: zelfs hier werkten zij nog in het zweet huns aanschijns. Dit wil echter niet zeggen dat het in de hofdichten vertolkte ideaal voor iedereen louter fraseologie was: er waren echte bibliofielen en kruidkundigen en er was serieuze belangstelling voor alles wat groeide en bloeide op de eigen grond. Wie *Hofwyck* leest, kan niet aan de indruk ontkomen dat hier een authentiek ideaal vertolkt wordt, maar zoals dat wel vaker gaat met idealen: ook zij tooien zich ermee voor wie het slechts schone schijn is.

"De eenvoud onzer vaders" die in onze vaderlandse

geschiedschrijving ad nauseam benadrukt wordt, was ook al in de 17de eeuw een warm gekoesterde ideologie. Er was, zoals we gezien hebben, een krachtige oppositie tegen de kostbare levenswijze der patriciërs, maar tegelijkertijd waren er sterke dwangen om zich een meer aristocratische levensstijl aan te meten. De Hollandse patriciërs leverden een strijd op twee fronten: enerzijds trachten zij zich waar te maken ten opzichte van de aristocratische elites in het buitenland, maar anderzijds dienden zij terdege rekening te houden met het "brede midden" van hun eigen samenleving. Het hofdicht bood een prachtige gelegenheid om de aristocratische pretenties van de buitenplaats voor eigen publiek te relativiseren.

Noten

Ik dank Kees Bruin en Bram Kempers voor hun waardevolle commentaar op de oorspronkelijke versie van beide artikelen.

1. "Lof des gelucsalighen etc." is de ondertitel van een hofdicht van Philibert van Borsselen, *Den Binckhorst* (1613).
2. Deze tijdsgrenzen zijn natuurlijk niet absoluut. Ook in de 16de eeuw zijn "hofdichtachtige" geluiden te horen. Het laatste hofdicht dat Van Veen vond, dateert uit 1807 (Van Veen, 1960, p. 113).
3. Uit "Aen den leser; Voor de By-schriften.", het voorwoord van Huygens (1653, regel 19).
4. Deze tuinsieraden gaan tegen het einde van de 17de en in de eerste helft van de 18de eeuw een steeds grotere plaats innemen, geheel parallel aan de ontwikkeling van de tuinarchitectuur.
5. Deze schrijvers schreven handboeken over het landleven voor de elite in Rome. De groep omvat auteurs als Varro, Cato, Columella, Paladius en Vergilius. Voor Vergilius' *Georgica* heeft grote invloed gehad op de hofdichters, te meer omdat dit werk de opwekking bevat om eens een tuin te beschrijven (Van Veen, 1960, p. 154).
6. Uit Cats (1656, p. 55).
7. Geciteerd door Van Veen (1960, p. 33).
8. Uit Huygens (1653, p. 59).
9. Geciteerd door Van Veen (1960, p. 50).
10. Zie voor dezelfde geringe afstand tussen het heilige en het triviale Huizinga (1919, pp. 211-248).

11. Deze uitdrukking werd door Goudsblom geïntroduceerd op een doctoraalcollege in 1976. Hij noemde deze "schok" een van de functies van de studie van de geschiedenis van het denken over samenlevingen.
12. De term "romantisch" wordt hieronder geëxpliceerd.
13. Gerhard (1950, p. 22) geeft ten behoeve van degenen die geen rust hebben zonder definitie de volgende zeer algemene omschrijving van "pastorale literatuur": "Une oeuvre pastorale a pour personnages principaux des bergers et les présente, dans leur vie, leurs paroles, leurs actes, leurs sentiments, tels qu'ils ne sont pas en réalité". Zie verder Elias (1969, pp. 320-393).
14. "Vivre plus doucement et sans contrainte" is een zinsnede uit *L'Astrée* van D'Urfé, geciteerd door Elias (1969, p. 386).
15. De toonaangevende kringen in Frankrijk beschouwden Vergilius' en Theocritus' beschrijvingen van het boerenbedrijf als grof en ongepast, zie Mornet (1907, p. 133 e.v.), Wijsman (1964, p. 286 e.v.) en Atkinson (1960, p. 11 e.v.).
16. Zij waren dat niet, omdat zij niet zoals de Franse hofadel tot in al de vezels van hun bestaan afhankelijk waren van de opinie van anderen: in laatste instantie konden zij terugvallen op hun beroep. Zie voor dit verschil tussen hovelingen en burgers met een beroep Elias (1969, p. 172 e.v.).
17. Zie voor de opkomst van de villa en de "villaboeken" in Italië Rupprecht (1966). Het ideaal van het buitenleven met de boeken werd al in de Romeinse literatuur gepropageerd. Hoewel het interessant is om de oorsprong van dit ideaal te onderzoeken, gaat het mij vooral om de vraag: waarom sloeg juist dit genre aan bij een gedeelte van de burgerlijke elite van de Republiek; wat herkennen zij erin en wat zegt dat over hun beleavingswereld? Dit zijn sociologische problemen die in de conventionele literatuurgeschiedenis niet aan de orde komen.
18. Zie voor de rol van de familie bij de hofadel Elias (1969, p. 81).
19. Met uitzondering misschien van *Granida* van P.C. Hooft.
20. Uit Cats (1656, p. 50).
21. Ibidem.
22. Uit Huygens (1653, p. 93).
23. Uit Huygens (1653, p. 90 e.v.).
24. Zie Schinkel (1842, p. 81) en Goekoop (1953). Ook Van Lutterveld (1970, p. 239) betwijfelt of de bezitters van buitenplaatsen zelf tuinwerk verrichtten. Hij wijst

erop dat in *De Zeegepraalende Vecht* geen afbeeldingen voorkomen van nijver wiedzende dames en heren. Daarentegen ziet men wel grote scharen arbeiders in de tuin aan het werk.

25. Uit Huygens (1653, p. 95).

Literatuur

- ATKINSON, Geoffroy, *Le sentiment de la nature et le retour à la vie simple* (1690-1740), Paris, 1960.
- CATS, Jacob, *Ouderdom, buitenleven en hofgedachten op Sorghvliet* (1656), Schiedam, 1854.
- ELIAS, Norbert, *Die höfische Gesellschaft* (1969), Darmstadt/Neuwied, 1975.
- GERHARDT, Mia I., *La pastorale*, Assen, 1950.
- GOEKOOP, A., "Het Catshuis 'Sorghvliet' 300 jaar (1652-1952)", in: *Jaarboek Die Haghe* (1953), p. 1-36.
- GUITTON, Edouard, *Jacques Delille (1738-1813) et le poème de la nature en France de 1750 à 1820*, z. pl. (diss. de l'université de Haute Bretagne), 1974.
- HUIZINGA, Johan, *Herfsttij der Middeleeuwen* (1919), Haarlem, 1941.
- HUYGENS, Constantijn, *Hofwyck* (1653), bezorgd en ingeleid door P.J.H. Vermeeren, Wassenaar, 1967.
- LUTTERVELD, R. van, *De buitenplaatsen aan de Vecht*, 2e dr., Lochem, 1970.
- MORNET, Daniel, *Le sentiment de la nature en France de J.J. Rousseau à Bernardin de Saint Pierre*, Paris, 1907.
- PRICE, J.L., *Culture and Society in the Dutch Republic During the 17th Century*, London, 1974.
- PRINSEN, Marie Madeleine, *De idylle in de achttiende eeuw in het licht der aesthetische theorieën*, Amsterdam, 1934.
- RUPPRECHT, Bernhard, "Villa, zur Geschichte eines Ideals", in: *Probleme der Kunstwissenschaft*, Bnd. II (1966), pp. 210-250.
- SCHINKEL, A., *Bijdrage tot de kennis van het karakter van Constantijn Huygens ontleend aan aantekeningen wegens het beheer zijner goederen*, 's-Gravenhage, 1842.
- VEEN, P.A.F. van, *De soeticheydt des buyten-levens, verghe-selschapt met de boucken*, Den Haag, 1960.
- WINKEL, J. te, *Geschiedenis der Nederlandsche letterkunde van de Republiek der Vereenigde Nederlanden*, 3 delen, Haarlem, 1924.
- WIJSMAN, E.F., "Het kostuum van Dafnis. Enkele opmerkingen over de herderstravestie", in: *De Nieuwe Taalgids* 57 (1964), pp. 278-287.
- De Zeegepraalende Vecht* vertoonende verscheidene gesichten

van lustplaatsen, heerenhuysen en dorpen beginnende van Utrecht en met Muyden besluytende, Amsterdam, 1719.